

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Дано визначення сталого розвитку, охарактеризовано його складові, їх взаємозв'язки і взаємозалежності. Виділено фактори, які загрожують довкіллю та людському організму. Наголошується, що для подолання екологічної кризи необхідною є розробка ефективної державної та міжнародної екологічної політики та виділено їх основні принципи. Відмічається необхідність у поширенні екологічної освіти та формуванні екологічної культури, на формальному і неформальному рівнях та завдання її творення.

Ключові слова: *сталій розвиток, складові сталого розвитку, екологічна політика, екологічна криза, довкілля, навколишнє середовище.*

Постановки проблеми. За усю багатотисячлітню історію людства ми навчилися виплавляти метал, будувати хмарочоси, літати в космос, але щодня знищуємо свій ДІМ, сферу свого існування – Планету Земля. Рівень втручання людини у закони природи, намагаючись їх змінити, перевищив усі допустимі норми і сягнув критичної межі. У результаті маємо неякісну, шкідливу для здоров'я і життя людини воду, повітря, знищені ґрунти, вирубані ліси – зелені легені планети тощо. Саме тому і виникла нагальна необхідність у зміні способу існування людства, його господарювання, тобто у переході на засади сталого розвитку.

Стан дослідження. Проблеми сталого розвитку, зокрема екологічні проблеми сучасності, свого часу вивчали такі науковці: О. Білорус, М. Блауг, Б. Боулінг, О. Вебер, В. Гейц, О. Глушенкова, О. Гранберг, Л. Гринів, Б. Данилишин, Г. Дейлі, М. Деркач, В. Залуцький, В. Коллонтай, Р. Коуз, П. Кругман, В. Лукашевич, Д. Лук'яненко, Д. Медоуз, Г. Одум, К. Папенів, Й. Рандерс, А. Романович, В. Трегубчук, Т. Туниця, А. Урсул, А. Шапар, Б. Шостак та багато інших.

Метою статті є визначення місця та ролі екологічної складової у концепції сталого розвитку.

Виклад основних положень. Потреба в екологізації усіх сфер економіки, науки, демографічної політики, інших сфер діяльності суспільства, свідомості людей виникла уже давно. З роками антропогенне навантаження на довкілля зростає, поглиблюючи екологічну кризу. У багатьох публікаціях та електронних засобах масової інфор-

мації наводиться факт, що впродовж останніх декількох років стихійні лиха трапляються в четверо частіше, ніж 1970 року. Між економічним розвитком суспільства та екологічною рівновагою навколишнього природного середовища виникає антагонізм, інтенсивність якого посилюється з кожним кроком економічного розвитку [7, с. 12].

Розбалансований стан навколишнього середовища, яке за багатьма аспектами перебуває в критичному стані, є наслідком: гіпертрофованої ролі металургії, хімії та важкого машинобудування; морально застарілої технології; спотворення нерационального господарювання; неефективного управління державними промисловими, сільськогосподарськими і торговельними організаціями, створеними в період центрально-планової економіки; низької продуктивності праці та нерациональної розстановки і використання робочої сили; низької виробничої моралі і відсутності трудової дисципліни [8, с. 67].

Для збереження довкілля, життя на Землі ми, окремі громадяни, уряди окремих країн, міжнародні організації, повинні прикладати спільні зусилля або через активну діяльність, або внаслідок поступової зміни способу мислення, культури поведінки. Адже ті країни, котрі не приймають концепцію сталого розвитку, активно її заперечують, створюють значні загрози для навколишнього середовища, відтак – усього людства.

З уваги на потребу гармонізувати діяльність і міжособистісні стосунки людини та стан довкілля, міжнародна спільнота зробила висновок про необхідність переходу на засади сталого розвитку, що було задекларовано на конференції ООН у червні 1992 року у Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (ЮНСЕД) за присутності глав урядів і лідерів 179 країн світу. Там же було задекларовано, що сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність подальших поколінь задовольняти власні потреби. Якщо дещо спрощено, то сталий розвиток суспільства можна характеризувати як такий, за якого людина не заподіює значну шкоду природним системам, і вони встигають відновитися. Тобто це розвиток, який можна розглядати не лише як підтримуваний, а й як такий, що підтримує. Через зазначені негативні аспекти людської життєдіяльності природа суттєво зазнає шкоди, стає залежною від діяльності людини і вже не може обійтися без її підтримки [3, с. 25].

Вибір засад сталого розвитку задекларовано на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро 3–14 червня 1992 року. На ній також було проголошено основні принципи сталого розвитку:

1. У забезпеченні сталого розвитку центральне місце посідає турбота про людей, які мають право на здорове і повноцінне життя в гармонії з природою.

2. Держави мають суверенне право розробляти свої ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища і розвитку та несуть відповідальність за попередження завдання шкоди навколишньому середовищу інших держав або районів за межами дії національної юрисдикції.

3. Забезпечення справедливого задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь у сфері розвитку і навколишнього середовища.

4. Захист довкілля повинен становити невід'ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися у відриві від нього.

5. Подолання бідності.

6. Міжнародна діяльність у галузі охорони довкілля і розвитку повинні бути також спрямовані на задоволення інтересів і потреб усіх країн.

7. Держави співпрацюють у напрямі глобального партнерства з метою збереження, захисту і відновлення здорового стану і цілісності екосистеми Землі та несуть за це загальну, але різну, залежно від ступеня завданої довкіллю шкоди, відповідальність.

8. Держави повинні обмежити і ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва і споживання і заохочувати відповідну демографічну політику.

9. Держави повинні підтримувати обмін науково-технічними знаннями і всіляко сприяти розробці, адаптації, розповсюдженню та передачі технологій, включаючи нові і новаторські технології.

10. Держави розвивають і заохочують інформованість населення щодо рівня розвитку та стану довкілля.

11. Держави розробляють і затверджують ефективні законодавчі акти в галузі навколишнього середовища.

12. Заходи у сфері охорони довкілля, спрямовані на вирішення транскордонних або глобальних екологічних проблем, повинні ґрунтуватися на міжнародному консенсусі.

13. Держави повинні розробляти національні закони щодо відповідальності і компенсації жертвам забруднення та іншої екологічної шкоди.

14. Держави повинні ефективно співпрацювати з метою стримування чи запобігання перенесенню і переведенню в інші держави будь-яких видів діяльності і речовин, які завдають серйозної екологічної шкоди або вважаються шкідливими для здоров'я людини.

15. З метою захисту довкілля держави відповідно до своїх можливостей широко застосовують принцип ужиття запобіжних заходів.

16. Національні органи влади повинні прагнути сприяти інтернаціоналізації екологічних витрат і використанню економічних засобів.

17. Оцінка екологічних наслідків як національного інструмента здійснюється щодо передбачуваних видів діяльності, які можуть мати значний негативний вплив на довкілля і підлягають затвердженню рішенням компетентного національного органу.

18. Держави негайно повідомляють інші держави про будь-які стихійні лиха або інші надзвичайні ситуації, що можуть призвести до несподіваних шкідливих наслідків для довкілля в цих державах. Міжнародне співтовариство робить все можливе для надання допомоги потерпілим від цього державам.

19. Держави направляють іншим державам, які можуть зазнати негативного впливу, попередні і своєчасні повідомлення та відповідну інформацію і проводять консультації з ними на ранньому етапі.

20. Жінки виконують життєво важливу роль у раціональному використанні навколишнього середовища і розвитку.

21. Слід мобілізувати творчі сили, ідеали і мужність молоді світу в цілях формування глобального партнерства.

22. Корінне населення і його громади, а також інші місцеві громади покликані виконувати життєво важливу роль у раціональному використанні і поліпшенні довкілля через їхні знання і традиційну практику.

23. Держави повинні визнавати і належно підтримувати їх самобутність, культуру і інтереси та забезпечувати їх ефективну участь у досягненні сталого розвитку.

24. Навколишнє середовище і природні ресурси народів, що живуть в умовах гноблення, панування і окупації, повинні бути захищені.

25. Держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, і співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку.

26. Світ, розвиток і охорона навколишнього середовища взаємозалежні і нероздільні.

27. Держави вирішують усі свої екологічні суперечки мирним шляхом і належними засобами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [1].

Проблему сталого розвитку доцільно розглядати через триаду «економіка – природа – людина», окремі складові якої тісно взаємо-

пов'язані і взаємозалежні. Верховенство доцільно надати людині, а раціональна економіка та природне середовище повинні забезпечувати науково обґрунтовані людські потреби та ефективно співпрацювати між собою: природне середовище – забезпечуючи наявні ресурси, а економіка – мінімізуючи їх втрати та уникаючи негативного впливу на довкілля. Треба пам'ятати, що найбільші досягнення економіки будуть непотрібними і абсурдними, якщо зникне сфера існування людини – довкілля і, як наслідок, не буде їх основного споживача – людини.

Саме тому у концепції сталого розвитку вирізняють економічну (передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку), соціальну (утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя) та екологічну (визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації) складові [4, с. 10].

Їх взаємозалежність і взаємозв'язок проявляються через збереження довкілля, досягнення високої якості навколишнього середовища для забезпечення економіки необхідними ресурсами за кількістю та якістю, а також недопущення шкідливих зовнішніх впливів на довкілля для безпечного існування теперішнього та майбутніх поколінь; через ефективний розвиток здорової економіки та зростання прибутковості підприємницької діяльності завдяки застосуванню ресурсозберігаючих, маловідходних і природоохоронних технологій для забезпечення потреб людей, зростання добробуту населення; і нарешті – через справедливий розподіл доходів, надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення, виховання трудолюбивого покоління людей, які усвідомлюють, що забруднення довкілля – це заподіяння шкоди собі, своєму здоров'ю, життю, життю своїх дітей та внуків. Вирішення цих завдань неможливе в межах однієї країни, адже у нас спільний дім, тому для його збереження і зусилля ми повинні докласти спільні.

Нині найбільших утисків зазнає саме екологічна складова, тому їй необхідно приділяти особливу увагу. Розвиток повинен ґрунтуватися на збереженні живої природи, захисті структури, функцій і різноманітності природних систем, від яких залежать біологічні види. Для цього необхідно зберігати системи підтримки життя (життєзабезпечення), зберігати біорізноманітність і забезпечити стійке використання поновлюваних природних ресурсів [5].

У доповіді «Глобальна екологічна перспектива – 2000» (ГЕО-2000), виданої Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), серед проблем екологічного характеру необхідно вирізнити: зміну клімату в результаті викиду парникових газів, нестачу прісної

води і її забруднення, зникнення лісів і запустинювання, скорочення біорізноманіття, зростання чисельності населення (і його переміщення), необхідність видалення відходів, забруднення повітря, деградацію ґрунтів і екосистем, хімічне забруднення, виснаження озонового шару, урбанізацію, виснаження природних ресурсів, порушення біогеохімічних циклів, поширення захворювань (включаючи появу нових) і т. д. Майже кожна з цих екологічних проблем може, якщо триватиме стихійний розвиток цивілізації, призвести до загибелі людства і біосфери [6, с. 19].

Однією із ключових причин загострення екологічної ситуації в країні, погіршення демографічних та економічних показників життя суспільства є принципова відмінність у ставленні до природних ресурсів простих людей та бізнесу. Для окремих громадян довкілля – це середовище їх існування, без якого немислиме життя. Бізнес сприймає природні ресурси як практично безкоштовний виробничий ресурс, які у процесі здійснення виробничої діяльності не лише надміру забруднюються та вичерпуються, погіршується стан довкілля, створюються перешкоди для його самовідтворення. Ступінь негативного впливу на довкілля виробничої діяльності залежить значною мірою від її обсягів. Так, на початку існування людської цивілізації, коли масштаби виробництва були незначними, негативний вплив людини на природу нівелиювався її здатністю до самовідтворення, а зі зростанням масштабів сучасного виробництва так посилювався антропогенний тиск на навколишнє середовище, що суттєво перевищив межі його захисних функцій (самоочищення, поглинання, розчинення відходів людської діяльності, «саморемонт») та унеможливив їх включення. Це спричинило виникнення та загострення глобальної екологічної кризи, для подолання якої необхідним є перехід від споживацького до дбайливого ставлення до природи. Попереджувальні та природоохоронні заходи слід застосовувати негайно, оскільки байдуже ставлення до природи стане причиною зникнення людства з Землі, причому це станеться швидше, ніж вимирання біосфери.

Додамо, що недотримання задекларованих вимог, поглиблення екологічної кризи можуть спричинити виникнення низки нових невиліковних захворювань і мутацій людського організму.

На тлі необхідності збереження довкілля та забезпечення досягнення сталого розвитку виникає потреба у розробці ефективної державної та міжнародної екологічної політики. Їх основними принципами, як засвідчує досвід Канади, Японії, Фінляндії та інших країн, які стримали та навіть дещо покращили стан довкілля, повинні бути: розроблення практичних заходів на найновітніших досягненнях науки

і технологій; виділення на природоохоронну діяльність необхідних матеріально-фінансових ресурсів; раціональне поєднання примусових, економічних і моральних важелів у системі управління природокористуванням; динамічне правове екологічне забезпечення; високий рівень екологічної освіти і культури населення; активна участь громадськості [2, с. 269].

Дотримання усіх цих принципів повинне забезпечити цілісність системи «економіка – природа – людина», узгодження потреб та інтересів її окремих складових, попередження або недопущення завдання шкоди чи збитків однією із них іншій тощо.

За здійснення екологічної політики має акцентуватися на адміністративних заходах у поєднанні з економічними стимулами, відводячи важливу роль просвітницьким, етичним і виховним заходам щодо усіх верств населення: молоді, окремих громадян, підприємців тощо. Це мають бути: забезпечення просвіти щодо питань розвитку і збереження довкілля для людей різного віку; включення концепції розвитку та охорони навколишнього середовища у всі навчальні програми, особливо в підготовки майбутніх керівників; залучення школярів до місцевих і регіональних досліджень стану природного середовища, включаючи питання безпечної питної води, санітарії, харчових продуктів і наслідків використання природних ресурсів; заохочення урядів, промисловості, навчальних закладів, недержавних громадських організацій до підготовки кадрів у сфері раціонального використання навколишнього середовища; забезпечення місцевих громад підготовленими серед жителів спеціалістами для вирішення проблем охорони довкілля; робота з засобами масової інформації, рекламної індустрії, мистецтва для заохочення більш активної участі населення в обговоренні проблем навколишнього середовища [1].

Висновки. Підвищення екологічної освіти, формування високої екологічної моралі та культури сприятимуть «переоцінці» цінностей, усвідомленню та ідентифікації кожною людиною себе як частинки навколишнього середовища, від якого залежить його існування, дбайливішому ставленню до довкілля, його збереженню та підтриманню відтворення.

1. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро 3–14 июня 1992 года. – Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 1993. – Т. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/57/PDF/N9283657.pdf?OpenElement>

2. Добровольський В. В. Екологічні знання: навч. посібник / В. В. Добровольський. – К.: Професіонал, 2005. – 304 с.
3. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Серета, Т. Тимочко. – 2 вид. – К.; 2011. – 392 с.
4. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
5. Екологія та соціальний захист: Програма сталого розвитку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.esz.org.ua/?page_id=575.
6. Зеркалов Д. В. Проблеми екології сталого розвитку: монографія / Д. В. Зеркалов. – К.: Основа, 2013. – 430 с.
7. Тринько Р. І. Екологічний «дефолт» в Україні / Р. І. Тринько. – Львів: ПП «Марусич», 2012. – 36 с.
8. Соколенко С. Екобізнес заради процвітання / С. Соколенко // Економіка України. – 1997. – № 7. – С. 66–74.

Тринько Р. І., Стадник М. Е. Экологическая составляющая устойчивого развития.

В статье дано определение устойчивого развития, охарактеризованы его составляющие, их взаимосвязи и взаимозависимости. Выделены факторы, которые угрожают окружающей среде и человеческому организму. Отмечается, что для преодоления экологического кризиса необходима разработка эффективной государственной и международной экологической политики и выделены их основные принципы. Подчеркнуто необходимость в экологическом образовании и формировании экологической культуры на формальном и неформальном уровнях и задачи ее создания.

Ключевые слова: устойчивое развитие, составляющие устойчивого развития, экологическая политика, экологический кризис, окружающая среда.

Trynko R. I., Stadnyk M. Y. The Environmental Component of Stable Development.

The article notes that the need for greening all spheres of human life originated long ago and identifies the causes of the crisis of the environment. It is claimed that the responsibility for the environmental crisis must be held by all members of society: individuals, entrepreneurs, officers of government agencies and others. It is noted that the UN 1992 Conference on Environment and Development (UNCED) held in Rio de Janeiro declared that sustainable development is the development of society which meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs, and highlights its main principles. The components and their relationships in the triad «economy – nature – man» are characterized. Key differences between the attitude to natural resources on the part of ordinary people and businesses are noted. Factors that threaten the environment and give rise to a number of new incurable diseases and mutations of the human body are singled out. According to the Article, there is a need to develop

effective national environmental policies (social and economic management decisions and international agreements built on an understanding of the advantages and disadvantages associated with the environmental condition of areas, waters and airspace of the country) and international environmental policies (holding international, political and foreign economic events taking into account environmental constraints on economic and social development, the existing stock of the world's natural resources and their allocation between regions and countries) against the background of the need to preserve the environment and ensure sustainable development. The article also provides the basic principles of such policies in countries that have managed to improve the condition of their surroundings: Canada, Japan, Finland and others. It is noted that there is the need for the dissemination of environmental education and the formation of ecological culture at both the formal level (in educational establishments) and the informal level (within the framework of NGOs, movements, etc.) and objectives thereof are demonstrated.

Key words: *stable development, components of sustainable development, environmental policy, environmental crisis, surroundings, environment.*

Стаття надійшла 31 березня 2014 р.

УДК 330.3:314.018

О. Й. Хомин

ПАРАДИГМА ЦИКЛІЧНОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Проаналізовано розвиток питання циклічності демографічних процесів у історичному аспекті. Розглянуто особливості виявлення та розвиток циклічних коливань демографічної безпеки держави. Визначено суть циклічності демографічної безпеки. Проаналізовано внутрішні і зовнішні фактори формування циклічних коливань демографічної безпеки. Проведено паралелі фаз циклу та стану безпеки та їх вплив на показники демографічної безпеки. З'ясовано основні риси управління демографічною безпекою.

Ключові слова: *циклічні коливання, довгі та короткі хвилі, демографічна безпека, фази циклу, стан безпеки.*

Постановка проблеми. Будь-який розвиток потрібно розглядати як поступальний рух, що формується з циклічних коливань. Соціальні, політичні, економічні, екологічні зміни спричиняють необхідність адаптації населення до нових умов. Будь-яка реформа в суспільстві обумовлює зміни звичної ситуації, що призводить до вирішення проблем, що спричиняють нові життєві зміни. Так формуються підйоми та спади, що і породжують циклічні коливання. Цикли базуються